

ارزیابی تاثیرات اجتماعی و فرهنگی بازآفرینی کرانه آب شهری

سمیرا هاشمی^۱، علی صیادی^{۲*}

۱- دانشجوی ارشد طراحی شهری دانشگاه کردستان

۲- استاد گروه مهندسی محیط زیست، دانشکده محیط زیست و انرژی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

چکیده

توجه به باز آفرینی کرانه های آب شهری به عنوان یک فرصت مهم در شهرها است و در سال های اخیر مورد بررسی و پژوهش مدیران شهری قرار گرفته است. کرانه های آب شهری می توانند نقش موثری در جذب گردشگران داخلی و خارجی داشته باشند همچنین دارای نقش موثری بر ابعاد گوناگون اجتماعی و فرهنگی شهرها می باشند. کرانه های آب شهری معمولاً پایه ی اصلی هویت دهنده شهرها به شمار می آیند و در کل نقاط مختلف دنیا به عنوان بخشی از فضاهای شهری مورد استفاده قرار می گیرند. به بیان دیگر می توان مبتنی بر پژوهش انجام شده در این خصوص، اینگونه بیان نمود که کرانه های آب شهرها به عنوان بستری مهم و دارای اهمیت به لحاظ ویژگی های جغرافیایی، طبیعی و انسانی است و مطالعه و بررسی و ارائه راهکارهای مناسب در رابطه با باز آفرینی این کرانه ها گامی برای رشد اجتماعی و فرهنگی افراد می باشد و دارای اهمیت و ضرورت است. وجود این پتانسیل های طبیعی نیازمند توجه و مطالعه بیشتر در راستای ارائه اصول طراحی و استفاده بهینه از آن ها است. لذا نیاز به مطالعات و پژوهش های عمیق در این حوزه بصورت چشمگیر در اولویت مباحث مدیریت شهری می باشد.

اطلاعات مقاله

مقاله پژوهشی کامل

دریافت: ۲۷ اسفند ۱۴۰۱

پذیرش: ۱۰ اردیبهشت ۱۴۰۲

ارائه در سایت: ۱۲ خرداد ۱۴۰۲

کلید واژگان:

باز آفرینی

مدیریت شهری

کرانه آب شهری

رشد اجتماعی و فرهنگی

Evaluating the social and cultural effects of urban waterfront regeneration

Samira Hashemi¹, Ali Sayadi^{2,*}

1- Senior student of urban design of Kurdistan University.

2- Professor of Environmental Engineering Department, Faculty of Environment and Energy, Islamic Azad University, Science and Research Unit, Tehran.

Article Information

Original Research Paper

Received 18 March 2023

Accepted 02 October 2023

Available Online 04 October 2023

Keywords:

re-creation

Urban Management

Urban waterfront

Social and cultural development

Abstract

Paying attention to the regeneration of urban water banks is an important opportunity in cities and has been studied and researched by city managers in recent years. Urban water banks can play an effective role in attracting domestic and foreign tourists, and they also have an effective role on various social and cultural aspects of cities. Urban water banks are usually the main basis of the identity of cities and are used as a part of urban spaces in different parts of the world. In other words, based on the research conducted in this regard, it can be stated that the water banks of the cities are important and important in terms of geographic, natural and human characteristics, and study and review and provide appropriate solutions in relation to The recreation of these banks is a step for the social and cultural growth of people and is important and necessary. The existence of these natural potentials requires more attention and study in order to provide design principles and their optimal use. Therefore, the need for in-depth studies and researches in this area is significantly in the priority of urban management topics.

۱- مقدمه

شهری را بوجود آورده است؛ این فضاها علی‌رغم داشتن چنین ویژگی‌هایی دارای مشکلات فراوان کالبدی، زیست محیطی و اجتماعی می‌باشند. شهرها و سکونتگاه‌های فلات ایران در پیوند و وابستگی عمیق و متقابل با منابع تأمین آب و نظام‌های حاکم بر آن‌ها شکل گرفته، پایدار شده و توسعه یافته‌اند. یکی از نمونه‌های بارز پیوند همه‌جانبه نظام تولید، سکونتگاه‌ها و تقسیم‌بندی آب در حاشیه کویر مرکزی ایران، در روستای محمدیه شکل گرفته است. نظامی که بر پایه استحصال و هدایت آب‌های زیر زمینی توسط فن‌آوری قنات به وجود آمده و امروزه نیز با تغییراتی با برجا مانده است. این نظام، نقشی چندوجهی در مجتمع زیستی و زندگی ساکنان آن دارد و طی سالیان متمادی که از برقرار شدن آن می‌گذرد به صورتی پایدار وجود داشته و سیستم‌ها و آن توسعه یافته است. بررسی مطالعات موجود در تحلیل تأثیرات آب بر سکونتگاه‌ها نشان می‌دهد که از یک سو عمده این مطالعات و نتایج آن‌ها توصیفی بوده و تنها جنبه کالبدی را بررسی کرده‌اند و از سوی دیگر برپایه‌های روش شناختی روشنی استوار نیستند. لذا با توجه به تمرکز عمده مطالعات پژوهشگران ایرانی بر مناطق کویری و همچنین ساختار شناخته شده و پایدار نظام آبی محمدیه واقع در فلات مرکزی ایران، این روستا به عنوان نمونه مطالعاتی انتخاب شده. و با استفاده از روش تحلیلی و پیمایشی و در قالب مطالعه‌ای ترکیبی (کمی و کیفی) به بررسی نحوه تعامل محمدیه با نظام آبی پرداخته است. نتایج بدست آمده نشان می‌دهد نظام آبی مبتنی بر قنات، در لایه‌های مختلف، ارتباط تنگاتنگ و عمیقی با ساختار کالبدی و اجتماعی شهر و حوزه‌های شخصی و عمومی برقرار ساخته است. در نتیجه رابطه چندبعدی این نظام با ساختار شهر، از یک نظام زیرساختی با نقش خدماتی و کارکردی صرف به نظامی چندبعدی تبدیل شده و در پیوندی متقابل و همزمان با دو بعد کالبدی-فضایی و اجتماعی-فرهنگی قرار گرفته است [۳].

جبهه‌های آب شهری به عنوان طبیعت منطقه‌های زیستی پیچیده و همچنین مراکز اقتصادی - اجتماعی با توجه به تاریخچه خود چالشی واقعی برای برنامه‌ریزی موسسات در تصرف و پاسخگویی به روندها و پویایی توسعه هستند. از منظر رقابتی بودن، شهرها برای کشف سرمایه و منابع از طریق کشف مجدد سنت و فرهنگ اساسی شهری برای ایجاد هویت جذاب شهری، از شیوه‌های شهری استفاده می‌کنند. صنعت سوم شامل گردشگری شهری با احیای مجدد مرکز شهر و جبهه‌های آب در مکانهای جذاب و استراتژیک در حال توسعه است. درک چالش و موضوعات اصلی توسعه مجدد ساحل شهری در برنامه‌ریزی برای آینده پایدار ساحل بسیار مهم است. بررسی چالش‌ها و موضوعاتی که در بازآفرینی ساحل شهری یافت می‌شود بیانگر این مطلب است که مشکلاتی به طور یکپارچه با تاریخ برنامه‌ریزی منطقه شهری اطراف مرتبط است و این فرصت به عنوان ویژگی‌های انتگرال رشد آینده شهر وجود دارد. رویکرد توسعه مجدد اسکله شهری پایدار از محلی به محلی متفاوت است، اما موارد مطالعه نشان می‌دهد برخی از چالش‌ها و موضوعات کلیدی در بازآفرینی ساحل شهری کاملاً مشابه است.

چهار مورد از طرح‌های توسعه مجدد اسکله شهری واقع در ساحل مرکزی تورنتو، اسکله دالین، شهر سنگی زنگبار و جبهه آب جاکارتا برای درک دامنه بخش برنامه‌ریزی، چالش مشخصه برای توسعه مجدد ساحل شهری و رویکرد مورد استفاده در برنامه‌ریزی برای استفاده از آب نمای پایدار مقایسه شده است. هدف از بررسی پرونده یافتن نمونه‌های خوبی از اجرای تئوری است: مقصد جبهه‌های آینده آب، روش برنامه‌ریزی و همکاری‌های نهادی و بخشی است. دلیل انتخاب موارد بر اساس تفاوت موقعیت جغرافیایی

کرانه آب به مثابه فضای شهری در نقاط مختلف دنیا به عنوان یکی از مناطق استراتژیک و پر اهمیت محسوب می‌گردد. فضاهای مجاور کرانه‌های آبی، موقعیت فضایی برجسته و منحصر به فردی را ایجاد می‌کند که نقش عمده‌ای در ارتقا کیفیت بصری، محیطی و اجتماعی شهرهای مجاور آب دارند. پتانسیل‌های طبیعی موجود این فضاها با ارزش باعث تمرکز زیاد در راستای طراحی و استفاده بهینه از آن‌ها شده است. کرانه آبی شهر بوشهر یکی از مهمترین مناطق تجاری، نظامی و امنیتی کشور به شمار می‌آید. متأسفانه در طرح کنونی توسعه کرانه آب بوشهر که مجاور با محدوده بافت قدیم است، رابطه بی‌نظیر بافت شهر با دریا، که همان حریم منظر شهری است به کلی نادیده گرفته شده و به تعبیری، بافت را نابود کرده است. لذا با توجه به وضع موجود اقدامات لازم جهت بازآفرینی این قسمت از شهر امری ضروری می‌باشد [۱]. در این حوزه پژوهش‌های متعددی انجام گردیده است. انسان‌ها همواره در طول تاریخ تمایل به حضور در کرانه‌های آب داشته‌اند. اما این حضور تأثیرات گسترده‌ای بر منابع آبی داشته است و رودخانه‌ها در این میان از حساس‌ترین و تغییرپذیرترین منابع می‌باشند که همواره در معرض تغییر، اصلاح و آلودگی قرار گرفته‌اند. تأثیر متقابل کمیت و کیفیت رودخانه بر محیط اطراف و برعکس امری انکارناپذیر و مشهود است. رودخانه و به تبع آن، حیات گیاهی و جانوری آن در غالب یک اکوسیستم فعالیت می‌کنند. فضایی که این عوامل در شهر ایجاد می‌کنند، در مقابل هندسه سخت شهر روحی لطیف دارد و تأثیرات روانی مثبتی بر شهروندان می‌گذارد. با افزایش آگاهی‌های محیطی، ضرورت احیای مناطق آسیب دیده شهری و ساماندهی و حفاظت منابع طبیعی در شهرها به شدت احساس می‌شود. با زنده‌سازی رودخانه‌های شهری نیاز به ادغام کردن رویکردهای اجتماعی با مسائل اکولوژیکی دارد. رودخانه تمیشان رود از میان شهر نور عبور می‌کند تا به دریا بریزد. این رود در مواقعی از سال کم‌آب و در برخی از روزها به خصوص در پاییز و اوایل بهار پر آب است. این رودخانه فرصت آن را دارد که به یک محور گردشگری طبیعی در شهر تبدیل شود، متأسفانه به دست فراموشی سپرده شده و به جای منظر زیبا و خوشایند، منظر نامناسب در شهر دارد. سعی گردیده با ارائه راهکارهایی، به وضعیت آشفته رودخانه تمیشان رود صورتی زیبا و خوشایند داد و به یک محور سبز و پویا تبدیل نمود. ساماندهی این رودخانه به شهر هویتی تازه خواهد بخشید که علاوه بر استفاده ساکنین، پتانسیل جذب توریست را افزایش خواهد داد و در رشد و توسعه اجتماعی-اقتصادی شهر تأثیر بسزایی خواهد داشت [۲].

۲- چهارچوب مبانی نظری پژوهش

آب‌کنارها محل تعامل بین توسعه‌های شهری و آب می‌باشند که تصویری تاریخی از تمرکزگرایی صنعتی و تأثیرات اجتماعی و اکولوژیکی را در خود نشان می‌دهند. این نوع از توسعه زمانی اتفاق خواهد افتاد که همه ذینفعان استفاده‌کننده از فضا به طور یکسان از آن بهره‌مند گردند. بازآفرینی آب‌کنار و توسعه آن یک فرصت فضایی و بصری منحصر به فرد برای تغییر در شهرها را به وجود می‌آورد. این نوع از بازآفرینی به عنوان بخشی از بازسازی و توسعه شهرها همراه با فعالیت‌های نامحدود می‌باشد. رودخانه‌ها بیانگر میراث یک جامعه و هویت‌دهنده بصری و اجتماعی شهرها و نیز به عنوان یک محور مرکزی در فضای شهری می‌باشند. مرکز شهر کابل و به خصوص فضاهای حاشیه رودخانه این شهر و نیز قرارگیری این فضاها در کنار شهر کهنه کابل و عناصر شاخص نشانه‌ای این شهر، ظرفیت‌ها و پتانسیل‌های فراوان طراحی

پیوند می دهند. در زمینه محیط های شهری با تراکم بالا، این امکان را دارد که طیف وسیعی از کاربردها از جمله مسکونی، تجاری، اوقات فراغت، تفریحی، میراث و هنر را ارائه دهد که شامل بسیاری از موارد اقتصادی، اجتماعی، مزایای زیست محیطی است. همچنین رویکردهای موفقیت آمیزی را برای دستیابی به پایداری اجتماعی و زیست محیطی در جبهه های آب نشان می دهد و اهمیت حصول اطمینان از استفاده های مختلف، دسترسی عمومی، طراحی پایدار و ساخت ساختمان ها و زیرساخت ها از جمله سازگاری های تغییر اقلیم را برجسته می کند. برنامه ریزی یکپارچه و افزایشی جبهه های آب در کنار برنامه ریزی در سطح شهر همراه با بررسی دقیق برای سبز کردن، زیست محیطی شهری، تنوع زیستی و اکوسیستم های آبی نیز حیاتی است. در دوره ای از توسعه سریع ساحلی و همگن سازی آب، تمایز و اصالت حاصل از تعامل معنادار با زمینه محلی و از طریق درگیر شدن در فرایندهای طراحی مشارکتی، از اهمیت بیشتری برخوردار است. [۱۴].

۳- پیشینه پژوهش

با افزایش جمعیت شهرها و در نتیجه افزایش توسعه های شهری، بسیاری از رودخانه های فصلی تحت تاثیر تغییرات هیدرولوژی، افزایش خطر سیل، از دست دادن تنوع زیستی و کاهش کیفیت آب قرار گرفته اند و در صورت عدم توجه به این مسئله، این رودخانه ها اهمیت خود را برای اهداف تفریح، زیبایی شناسی، محیط زیستی و اجتماعی- اقتصادی در شهر از دست می دهند. احیای رودخانه در واکنش به چنین مسائلی مورد توجه قرار گرفت و تلاش ها به منظور توقف و یا معکوس کردن تخریب رودخانه ها شدت گرفته است. رویکرد زیرساخت سبز به عنوان یکی از اخیرترین رویکردها، با استفاده از ابزارها و فرایندهای طبیعی و تقلید آن ها، سعی در کاهش چالش های مربوط به بخش منابع آبی خصوصاً رودخانه های فصلی دارد. این رویکرد مسائل و چالش های مرتبط با آب را در سه بخش مقررات ذخیره آب، مقررات کیفیت آب و حوادث شدید سیل دسته بندی و به ارائه راه کار در خصوص هر کدام از آن ها می پردازد.

اصول طراحی رودخانه فصلی شهری مبتنی بر رویکرد زیرساخت سبز بر اساس مبانی نظری بیان شده درباره زیرساخت سبز، احیا رودخانه و تجربیات جهانی مفیدی که در این زمینه صورت گرفته، در دو مقیاس حوضه آبریز و کریدور جریان تدوین شده که می تواند چارچوبی برای تمام رودخانه های فصلی باشد. در نهایت بر اساس شناخت دقیقی که از محدوده رودخانه فصلی خرگوش دره در شهر تهران صورت گرفته، مسائلی هم چون کانالیزه و مستقیم سازی بستر جریان، آلودگی رودخانه با ورود فاضلاب های خانگی و مشاغل آلوده کننده، فرسایش کرانه های ساحلی و ساخت و ساز در حریم رودخانه شناسایی شده است [۵].

امروزه تغییرات زیست محیطی به عنوان تهدیدی جدی از سطح جهانی تا سطوح محلی جوامع انسانی را تحت تاثیر قرار داده است. در این میان، آسیب پذیری جوامع محلی و انعطاف پذیری آن در مقابل بحران به وجود آمده، به اصلی پایدار در میان سیستم های اکولوژیکی و اجتماعی تبدیل شده است. در سال های گذشته، تغییرات ایجاد شده در اکوسیستم دریاچه ارومیه موجبات مرگ زیستی آن و عدم تعادل اکولوژیک دریاچه را در پی داشته است. شناسایی پهنه های آسیب پذیر (در قالب نظام تقسیمات سیاسی) در سازمان فضایی منطقه ی کرانه ی شرقی دریاچه ی ارومیه ناشی از تغییرات اکوسیستمی ایجاد شده در سال های گذشته است. برای شناسایی و ارزیابی میزان آسیب پذیری از شاخص های آسیب پذیری اجتماعی،

و فرهنگ، تفاوت رویکرد و تفاوت احتمالی ویژگی اسکله است. زنگبار و جاکارتا در کشورهای در حال توسعه واقع شده اند و این دو مورد یک چالش مشخص است. مقابله با مشکلات شهری از جمله فقر شهری به عنوان یکی از اهداف اصلی. موقعیت تورنتو و دالیان در جهان پیشرفته تر (کانادا و چین)، بینشی از تفاوت و شباهت ها با کشورهای در حال توسعه فراهم می کند [۴]. اسکله شهری در واقع محیطی چالش برانگیز است که در آن برنامه ریزی شهری به طور مداوم توسط سه بخش ستونی به چالش کشیده می شود. اقتصاد، اجتماعی و بوم شناسی. شواهد حاصل از مطالعات موردی نشان می دهد که چالش اساسی موجود در باز آفرینی ساحل شهری باید به طور پایدار برطرف شود، که به رویکرد نهادی چند بخشی و چند مقیاس نیاز دارد. مسائل و چالش های اساسی در پرداختن به باز آفرینی جبهه های آب شهری شامل تنوع اقتصادی، هویت اجتماعی، تغییر کاربری اراضی است که با سیاست های شهری امکان پذیر شده است، آشتی دادن تضاد منافع، ظرفیت نهادی محلی و سیستم برنامه ریزی و مکانیزم تحویل اجرا شده است [۱۲].

تحول شهری، احیای اسکله یکی از جالب ترین پدیده های نوسازی شهری دهه های گذشته است که "شهرهای روی آب" سراسر جهان را به رهبری جدید می رساند. پس از سالها فراموشی، نشان داده شده است که وجود عنصر طبیعی - آب - به عنوان یک قطب جذاب برای کیفیت زندگی هر روز جذابیت زیادی دارد. به طور خاص، تماس بصری با آب همراه با مسیرهای عابر پیاده در امتداد جبهه های آب و اجرای حمل و نقل های متناسب به آب، در صورت امکان، به این مناطق ارزش افزوده می بخشد و از نظر املاک و مستغلات جالب تر می شوند. اکنون در ابعاد جهانی گسترش یافته و توسعه یافته است، که شامل شهرهای بزرگ بلکه شهرهای متوسط و کوچک در تمام عرض های جغرافیایی و در تمام قاره ها است، باز آفرینی ساحل در بسیاری از موارد نقطه آغازین برای باز آفرینی خود شهر و جابجایی آن در زمینه بین المللی با توجه به این دیدگاه، از نظر مسکونی، حمل و نقل، فضاهای عمومی و کیفیت محیط زیست می توان از نظر مسکونی، حمل و نقل، فضاهای عمومی و کیفیت محیط زیست، آزمایشگاه هایی برای فرآیند نوسازی شهری در نظر گرفته شود، دامنه وسیع موارد و کیفیت از نتایج با توجه به فعالیت ۲۰ ساله خود از نظر نظارت و مطالعه بهترین روش ها در زمینه احیای ساحل، شهرهای مرکز آب یک مروری بین المللی را انجام داده و یک تحلیل مقایسه ای از عنصر اصلی موفقیت این عملیات انجام می دهد. با توجه به این، با توجه به "ترکیبات" اصلی برای یک زندگی مشترک پایدار بین بنادر و شهرها و برای موفقیت پایدار در فرآیند های باز آفرینی ساحل، مجموعه ای از مطالعات موردی در سطح بین المللی مشخص شده است. کیفیت آب، دسترسی عمومی و رایگان به آب، فضاهای عمومی، توسعه تدریجی و انعطاف پذیر و مشارکت مشترک در کل فرآیند و همچنین ترکیبی از توابع و کاربردها و همکاری بین نهادهای دولتی و خصوصی از جنبه های اساسی است که نیاز دارد. در مداخلات جدید مورد توجه قرار گیرد. این عناصر، خلاصه شده در ۱۰ اصل برای توسعه پایدار مناطق اسکله شهری، که سالها پیش توسط مرکز شهرهای آب، همراه با شرکت آلمانی واسراستاد (برلین) شرح داده شده است، می تواند لولای یک روند تحول گسترده و مشترک باشد. به عنوان کلید تأثیر مثبت در مقیاس شهری و سرزمینی است [۱۳].

همچنین جبهه های آب شهری بخشی از تقاطع حیاتی شهرها بین محیط طبیعی و ساخت بشر را تشکیل می دهند و شهر و ساکنان آن را با آب

آب، افزایش رطوبت و گرم شدن هوا، لرزه خیزی، از بین رفتن حیات گیاهی، جنگلی، جانوری، کشاورزی و باغات، افزایش هزینه خانوارها و از دست دادن مالکیت زمین، افزایش مهاجرت روستا به شهر و شهرستان به شهر و در نتیجه افزایش ساخت و ساز در شهرستان و افزایش قیمت املاک، و اجاره مسکن و به وجود آمدن سکونتگاه های غیررسمی و آسیب های اجتماعی، از بین رفتن آثار باستانی، بافت روستاها و عدم دسترسی به برخی از نقاط و افزایش مهاجرت که مجموعه این عوامل زمینه ساز بسیاری از مشکلات در شهرستان خوزستان شده است که این موارد با توسعه پایدار مغایرت دارد [۸].

در پژوهشی که به صورت توصیفی-تحلیلی انجام شده است. گردآوری اطلاعات مبانی نظری به صورت تحلیل محتوا از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه ای صورت گرفته، در نهایت نتایج بدست آمده در طراحی کرانه آب شهر بوشهر جهت باز آفرینی این محدوده و تبدیل کردن آن به یک فضای شهری سرزنده و پویا استفاده شده است [۱]. همچنین پژوهش دیگری که انجام شده، بر آن است تا بتواند از طریق بازآفرینی و احیاء رودکنار شهر کابل به توسعه و ارتقاء کیفیت مرکز این شهر کمک کرده و در این راستا بتواند معیارهایی را برای طراحی این فضاها پیشنهاد کند. پژوهش پس از بررسی ادبیات موضوع و تجارب موفق بین المللی در این زمینه و استخراج اصول و معیارهایی برای این نوع از فضاها در پی یافتن روش و مدلی برای بازآفرینی رودخانه شهر کابل می باشد.

معیارهای اصلی بازآفرینی حاشیه رودخانه های شهری در پنج زیرشاخه کالبدی، اجتماعی-فرهنگی، زیست محیطی، دسترسی و اقتصادی دسته بندی شده و پس از مشخص شدن معیارها تحلیل های مرتبط با هر یک با استفاده از تکنیک های مشاهده میدانی، عکسبرداری، پرسشنامه و مطالعات طرح های فرادست صورت گرفته و گزینه های طراحی براساس آن ها شکل گرفته است. تعداد ۶۷ نفر از متخصصان افغانستانی به پرسشنامه به صورت اینترنتی پاسخ داده اند که نتایج بدست آمده توسط نرم افزار SPSS تحلیل گردیده است. در پایان طرح پیشنهادی برای این فضای شهری براساس ضرورت ها، نیازها و مبانی فکری شکل گرفته است [۴].

همچنین در فلات مرکزی ایران از جمله یزد با توجه به موقعیت جغرافیایی، شرایط آب و هوایی منطقه، سازه های آبی بر ابعاد مختلف زندگی انسان از جمله شرایط اجتماعی، اقتصادی، منطقه شهری و محل سکونت مردمان کویر تأثیرگذار می باشد. با هدف پی بردن به این تأثیرات، در پژوهشی که انجام شده است بر اساس روش کتابخانه ای و تا حدی میدانی همراه با مصاحبه شفاهی به بررسی سازه های آبی و اهمیت این سازه ها در منطقه یزد از دوره خوانین تا انقلاب اسلامی، با توجه به اهداف زیر مورد مطالعه قرار داده شده است. نقش سازه های آبی در ساختار اقتصادی-کارکرد اجتماعی سازه های آبی-نقش سازه های آبی در منظر شهر بر اساس اهداف مطرح شده نتایج حاصل از این پژوهش به شرح زیر است: -قنات با توجه به اهمیت خاص آن در سیستم آبیاری یزد در اشتغال زایی و رونق اقتصادی منطقه نقش مهمی داشته است. این سازه از یک طرف در کشاورزی و باغداری منطقه تأثیرگذار بوده. همچنین موجب پدید آمدن شغل هایی در زمینه آب و آبیاری، که به نحوی در اقتصاد منطقه موثر بوده. -سازه های آبی در مناطق کویری به ویژه یزد با توجه به نحوه شکل گیری و حفظ آن ها در اجتماعات پیرامون خود اثرگذار بوده. به نحوی که در خلق و خوی مردمان کویر یا به بیان دیگر مردمان تمدن کاریزی قابل مشاهده است.

به این ترتیب روحیه آرامش طلبی و محافظه کاری، حس همکاری و تعاون در میان مردم این مناطق وجود دارد که به خصوص در زمان ساخت

اقتصادی و زیست محیطی استفاده شده است. نتایج به دست آمده، نشان داده بیشترین میزان آسیب پذیری در سه شهرستان آذرشهر، عجب شیر و بناب است. همچنین سکونت گاه های روستایی با کمترین فاصله از دریاچه با تهدید جدی ناشی از عواقب خشک شدن دریاچه روبه رو هستند [۶].

با اشکار شدن این موضوع که بسیاری از روش های زندگی بشر امروزی خارج از توان زیست محیطی است و نمی تواند پایدار باشد، تکنیک ها، روشها و فنونی که با قانون های بوم شناختی هماهنگ و سازگار هستند، مورد توجه قرار گرفته است. بخش مهمی از این روش ها و فنون، تجربه و دانشی است که مردم بومی پس از چند هزار سال در سازگاری با محیط و شناخت سرزمین زیستگاهی خود به دست آورده اند. هر کشور به نوع خود سهمی در این دانش بومی دارد، ولی در این بین، کاریز یا قنات ایرانی از جایگاه خاصی برخوردار است. قنات های ایران از زاویه ای نو، به عنوان بخشی از دانش بومی و میراث فرهنگی بشری، با بررسی موردی قنات های کاشان مورد توجه قرار گرفته است و کوشش شده است تا جلوه هایی از سازگاری این نظام با شرایط زیست محیطی به عنوان یک امتیاز در فرآیند توسعه پایدار بر شمرده شود. در این میان قنات ها به ویژه در محدوده داخلی فلات ایران نه تنها نقش مهمی در تامین آب آشامیدنی و کشاورزی داشته اند، بلکه ماندگاری بسیاری از سکونتگاه های شهری و روستایی به آنها وابسته بوده است. قنات همچنان می تواند به عنوان یک نظام آبیاری، تولیدی و اجتماعی و اقتصادی در بخش وسیعی از سرزمین ایران در خدمت توسعه پایدار قرار گیرد [۷].

از انواع پروژه هایی که در آمایش سرزمین و مدیریت جامع منابع آب کشور مورد توجه است، پروژه های سدسازی می باشند، که طیف وسیعی از وظایف، از جمله نگهداری، ذخیره سازی، انحراف، مهار سیلاب، تغذیه مصنوعی، تأمین آب بخش های شهری، کشاورزی و صنعتی، تولید انرژی برق آبی را بر عهده دارند. شایان ذکر است که بیش از نیمی از رودخانه های جهان توسط سدها در معرض تنظیم و توقیف قرار گرفته اند. پروژه های سدسازی اغلب همراه با اثرات زیست محیطی هستند که از منظر توسعه پایدار مستلزم توجه بیشتری است؛ لذا معمولاً این اثرات باعث تغییر در معیشت مردم شده است. سد گتوند یکی از بزرگترین سدهای ایران، که بر رودخانه کارون و در جنوب غرب کشور ساخته شده است و این سد آخرین سد قابل احداث بر روی رودخانه کارون قبل از ورود به دشت خوزستان در منطقه گتوند است. سازند گچساران یکی از سازندهایی که رودخانه کارون در محدوده حد فاصل سد گدارلندر تا بند تنظیمی گتوند از آن عبور کرده است. تماس آب با سازند گچساران، کیفیت آب رودخانه و مخزن را تحت تأثیر قرار داده است.

با توجه به توسعه زمین های کشاورزی در دشت های پایین دست مخزن این سد، از سال های قبل از آبیگری و تخلیه برخی زهاب های شور شده این مناطق به داخل رودخانه کارون در بازده مورد مطالعه (ایستگاه های هیدرومتری سوسن تا فارسیات)، سهم و نقش آلایندهای زهاب های مذکور و آب های شور تخلیه شده از مخزن سد گتوند بعد از آبیگری مبهم می باشد. هدف از تحقیقی که انجام دادند، تعیین حتی المقدور نقش آلایندهای این دو بخش از منابع آلاینده می باشد. یافته های پژوهش نشان می دهد که تأثیر هدف اصلی در ساخت سد و نیروگاه گتوند تولید انرژی برق در سطح ملی و کاهش سیل خیزی بوده است، ولی تأثیرات منفی زیادی نیز بر منطقه داشته است که مهمترین آنها عبارت اند از تغییر چشم اندازهای طبیعی، راکد شدن آب رودخانه، پایین آمدن کیفیت آن، تبخیر و هدر رفت

این سازه‌ها دیده می‌شود. همچنین خصوصیات مثل قناعت، صبوری و قانونمند بودن از خصوصیات بارز مردمان این خطه است. - با توجه به اهمیت این سازه‌ها در شکل‌گیری مناطقی هم چون یزد لذا در چیدمان اجتماعات شهر و پراکندگی ابنیه عمومی هم چون مسجد و زیارتگاه‌ها نقش مهمی داشتند به نحوی که این بناها معمولاً در کنار مظهر قنات و یا مناطقی که به آب قنات دسترسی داشت، شکل گرفته است [۹].

همچنین رود کارون در امنیت، توسعه و تمدن بخش وسیعی از جنوب غربی کشور ایران تاثیر گذار می باشد این رودخانه به این علت که به نواحی مرکز کشور اتصال دارد سبب می‌شود تا مراکز جمعیتی حاشیه کارون به ویژه شهر اهواز از ایران جدا نباشد و این عدم جدایی از مرکز، هم امنیت منطقه ای و هم ملی را تقویت، در نتیجه انسجام اجتماعی و همگرایی سیاسی را نیز موجب شود. هرچند انتقال آب از سرشاخه های کارون از سوی سیاست گذاران آبی کشور، نقطه امید مردم ساکن فلات مرکزی و بهترین راه تأمین آب آنها تعریف و عنوان گردیده، اما در عین حال، عوارضی را در مسیر انتقال و حوزه مبدا به خصوص در پایین دست حوزه (بخش عمده خوزستان) به عنوان ناحیه مصرف بوجود می آورد.

هم اکنون یکی از دغدغه های اصلی مردم خوزستان به ویژه اهواز، برنامه های آشکار و پنهان انتقال آب کارون بوده و آن را خلاف اجرای عدالت می پندارند. در پژوهش انجام شده با روش آماری و توصیفی، پیامدهای سیاسی- اجتماعی انتقال آب از حوزه آبریز کارون از زاویه نگاه جامعه شهری و روستایی شهرستان اهواز و نیز رابطه این تاثیرات با کنش های سیاسی- اجتماعی را بررسی کرده یافته ها نشان داده بین انتقال آب کارون و کنش های سیاسی- اجتماعی جامعه آماری پژوهش رابطه معنی دار وجود دارد. همچنین از نگاه آنها، انتقال آب از سرشاخه های کارون منجر به پیامدهای طبیعی، زیست محیطی، سیاسی- اجتماعی و اقتصادی در شهرستان اهواز می گردد. این نتیجه ساختار تئوریک تحقیق را مورد تأیید قرار می دهد. به این ترتیب ضرورت مورد توجه قرار دادن پدیده واگرایی و همگرایی از منظر جغرافیای سیاسی، در پروژه های انتقال آب کارون را آشکار می نماید [۱۰].

خشکیدن زاینده رود در بیشتر ماه‌ها در سالهای اخیر پیامدهای منفی بسیاری بر شهر و شهروندان اصفهان داشته است. آشکال این پیامدها را می‌توان در قالب‌های زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و حتی سیاسی مشاهده نمود. شکوه و سرزندگی اصفهان در طول تاریخ این شهر به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم به این رودخانه وابسته بوده‌است. هویت شهر اصفهان وامدار این جریان زندگی است و تصور این شهر بدون زاینده‌رود غیر ممکن است. در سال‌های اخیر اصفهان تحت تأثیر تغییرات اقلیمی، توسعه شهر و مدیریت نامناسب منابع آب، روز به روز با مشکلات زیست‌محیطی بیشتری اعم از آلودگی آب و هوا، کاهش پوشش گیاهی، به‌خطر افتادن سلامت انسانی، از بین رفتن زیستگاه‌ها و از همه مهم‌تر با خشکی زاینده‌رود و مواجه شده‌است. خشکی زاینده‌رود از سال ۱۳۸۰ بصورت جدی و در بازه‌های زمانی طولانی آغاز شد و تا بحال نیز ادامه داشته است.

خشکسالی اما در مقیاس جهانی نیز باعث تأمل و تدبیر برای مهار این پدیده یا کاهش پیامدهای منفی آن شده است. یکی از رویکردهایی که در سال‌های اخیر در همین زمینه در پاسخگویی به مسائل مربوط به تغییرات اقلیمی و خشکسالی مورد توجه قرار گرفته، طراحی شهری به شیوه حساس به آب است که خاستگاه آن استرالیا به عنوان کشوری خشک، می‌باشد. در این رویکرد مدیریت آب و توجه به جایگاه آن به شکلی بسیار متفاوت از نگاه سنتی است و در هر دو بعد فنی و زیبایی شناختی تدابیر مهمی به منظور

ایجاد فضای شهری کیفی و ارتقای کیفیت زندگی ارائه می‌نماید. در پژوهشی که انجام دادند با ماهیت کاربردی و با روش تحلیلی- توصیفی، چارچوب طراحی شهری حساس به آب را براساس کیفیات تجربی زیبایی شناختی فضاهای شهری در قالب یک مدل شامل هفت بعد طراحی شهری (ریخت‌شناسی، ادراکی، بصری، اجتماعی، زمینه و زمان و زیست محیطی)، تدوین و براساس آن معیارها و شاخص‌های طراحی شهری حساس به آب را استخراج کرده و پیامد خشک شدن زاینده‌رود بر کیفیات تجربی زیبایی‌شناختی فضای شهری کرانه زاینده‌رود (محدوده پل خواجو) را از طریق برداشت‌های میدانی و تهیه پرسش‌نامه، براساس معیارها و شاخص‌های عینی و ذهنی مستخرج، بصورت کمی و کیفی مورد ارزیابی قرار داده است و با شناخت میزان فعلی حساس به آب بودن محدوده مورد مطالعه و همچنین مقایسه میزان شاخص‌ها در دوره‌ای که رودخانه جاری است. با دوره‌ای که رودخانه خشک می‌باشد به این نتیجه می‌رسد که زمانی که رودخانه خشک می‌شود حساسیت به آب فضاهای شهری آن در مقایسه با زمانی که رودخانه جاری هست، پایین می‌آید، همچنین خشکی رودخانه بر اکثر کیفیات تجربی زیبایی‌شناختی طراحی شهری در ابعاد هفت‌گانه آن تأثیر منفی گذاشته است که بیشتر این تأثیرگذاری مربوط به بعد ادراکی و کاهش میزان حس دل‌بستگی و رضایتمندی افراد از فضاهای شهری حاشیه زاینده‌رود است. بدین ترتیب در پژوهشی که انجام دادند، طراحی شهری حساس به آب را به عنوان یکی از راهکارهای کارآمد و عملی در حیطه طراحی شهری جهت مقابله با مشکلات زیست‌محیطی و اثرات سوء خشکسالی زاینده‌رود و بهبود کیفیات تجربی زیبایی‌شناختی فضاهای شهری حاشیه آن معرفی نموده و راهنمای طراحی شهری حساس به آب زمینه‌گرا و طرح جامع سه‌بعدی ارائه داده است [۱۱].

۴- نتیجه گیری

کرانه های آب شهری در کل نقاط مختلف دنیا به عنوان بخشی از فضاهای شهری مورد استفاده قرار می گیرند. به عبارت دیگر کرانه های آب شهری را می توان به عنوان یکی از مناطق پر اهمیت و استراتژیک هر منطقه به حساب آورد. توجه به باز آفرینی کرانه های آب شهری به عنوان یک فرصت مهم در شهرها است و در سال های اخیر مورد بررسی و پژوهش مدیران شهری قرار گرفته است. کرانه های آب شهری می توانند نقش موثری در جذب گردشگران داخلی و خارجی داشته باشند همچنین دارای نقش موثری بر ابعاد گوناگون اجتماعی و فرهنگی شهرها می باشند همچنین معمولاً پایه ی اصلی هویت دهنده شهرها به شمار می آیند و در کل نقاط مختلف دنیا به عنوان بخشی از فضاهای شهری مورد استفاده قرار می گیرند. طبق مطالعات صورت گرفته در این پژوهش، بیانگر این مطلب است که فضاهای مجاور کرانه های آب شهرها، دارای موقعیت فضایی بسیار برجسته و منحصر به فرد در رشد و بالا بردن زیبایی شهری و کیفیت بصری فضاهای شهری دارد. همچنین ارتقاء کیفیت محیطی و رشد اجتماعی و فرهنگی در شهرهایی که دارای کرانه آب شهری هستند به چشم می خورد. لذا وجود این پتانسیل های طبیعی نیازمند توجه و مطالعه بیشتر در راستای ارائه اصول طراحی و استفاده بهینه از آن ها است.

مراجع

- [1] اکتفایی، رقیه؛ شهریاری، شهرزاد، ۱۳۹۴. طراحی مجتمع چندعملکردی تعامل "انسان، شهر و آب" با رویکرد بازآفرینی شهری کرانه آبی شهر بوشهر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت، دانشکده فنی و مهندسی.

- [8] تقدیریان، ایمان؛ قانع اردکانی، جواد؛ مکی‌زاده، محمد علی، ۱۳۹۸. ارزیابی زمین شناسی زیست محیطی سدسازی بر روی رودخانه کارون با نگاه ویژه به سد گتوند، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان یزد، مرکز پیام نور تفت.
- [9] بنازاده، نیلوفر؛ چراغی، زهره؛ تشکری بافقی، علی اکبر، ۱۳۹۳. سازه‌های آبی یزد از دوره خوانین تا انقلاب اسلامی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه یزد، پردیس علوم انسانی و اجتماعی - گروه حقوق و علوم سیاسی.
- [10] بهیمی، داریوش؛ حافظ نیامحمد رضا، مجتهدزاده، پیروز، ۱۳۹۱. بررسی بازتاب‌های سیاسی- اجتماعی انتقال آب کارون (مطالعه موردی شهرستان اهواز از ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۹) پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- [11] حسین‌قلی‌پور، زهرا؛ قلعه نویی، محمود؛ شاه‌یوندی، احمد، ۱۳۹۵. طراحی شهری حساس به آب؛ ارزیابی پیامدهای خشک شدن فصلی زاینده‌رود بر کیفیت تجربی-زیبایی شناختی فضای شهری، (نمونه موردی: محدوده اطراف پل خواجه تا پل چوبی)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان، دانشکده معماری و شهرسازی.
- [12] Pramesti, R. E. 2017. Sustainable Urban Waterfront Redevelopment: Challenge and Key Issues. *Media Matrasain*, 14(2), 41-54.
- [13] Giovinazzi, O., & Moretti, M. 2009. Port Cities and Urban Waterfront: Transformations and Opportunities. *TeMA-Journal of Land Use, Mobility and Environment*, 2.
- [14] Samant, S., & Brears, R. 2017. Urban waterfront revivals of the future. In *Greening Cities* (pp. 331-356). Springer, Singapore.
- [2] صادقی، نکیسا؛ زندیه، مهدی، ۱۳۹۳. ساماندهی رودخانه تمیشان رود شهر نور حد فاصل دریا تا کمربندی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، دانشکده معماری و شهرسازی.
- [3] سلطانی محمدی، مهدی؛ یوسفی یوسف، ۱۳۹۷. بازشناسی اثر قنات بر سکونتگاه‌های منطقه مرکزی ایران (مطالعه موردی: روستای محمدیه نایین) مقاله: زمستان ۱۳۹۷، دوره ۲۷، شماره ۱۶۴؛ از صفحه ۱۰۱ تا صفحه ۱۱۴. عنوان نشریه: مسکن و محیط روستا.
- [4] عابدی، محمد جواد، پور جعفر، محمد رضا؛ زنجیر، احسان، (۱۳۹۵). طراحی فضاهای شهر در حاشیه رودخانه‌ها با رویکرد بازآفرینی شهری (نمونه موردی: حاشیه رودخانه کابل در مرکز شهر) پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر و معماری.
- [5] نادری، سونیا؛ اشرفی، مهناز، ۱۳۹۷. طراحی رودخانه فصلی شهری با تأکید بر رویکرد زیرساخت سبز (نمونه موردی: رودخانه فصلی خرگوش دره، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر تهران).
- [6] پاشانژاد احسان، رفعیان مجتبی؛ شایان سیاوش، ۱۳۹۵. شناسایی پهنه‌های آسیب پذیر ناشی از تغییرات اکوسیستمی در سازمان فضایی مورد پژوهی: منطقه کرانه شرقی دریاچه ارومیه، نشریه: برنامه ریزی و آمایش فضا (مدرس علوم انسانی) پاییز ۱۳۹۵، دوره ۲۰، شماره ۳؛ از صفحه ۳۵ تا صفحه ۶۱.
- [7] پور محمود، جمعه، ۱۳۸۵. کارباز (قنات) دستاورد دانش و فرهنگ بومی زیستگاه‌های کرانه‌های کویر و نظام‌های وابسته به آن در ایران و بهره‌برداری پایدار از آن (نمونه قنات‌های کاشان)، فصلنامه علوم اجتماعی بهار ۱۳۸۵، دوره -، شماره ۲۳؛ از صفحه ۲۷ تا صفحه ۶۴.